

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Міжнародні економічні відносини»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Логістика

за темою № 3 - Глобалізація та економічний розвиток

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол від 22.08.2022 № 1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління,
протокол від 15.08.2022 № 1

Розробники:

1. викладач циклової комісії економіки та управління, к.п.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, Носач І.В.
2. викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Бондарець О.М.

Рецензенти:

1. Смерічевська С.В - професор кафедри логістики НАУ, доктор економічних наук, професор, експерт Українського логістичного альянсу (УЛА);
2. Цимбалістова О.А. – кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, старший викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС.

План лекції

1. Поняття, основні чинники та форми прояву економічної глобалізації
2. Соціально-економічні ефекти глобалізації
3. Сутність та моделі економічного розвитку країн

Рекомендована література:

Основна:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
2. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини. Підручник. – К.: ЦУЛ, 2019. – 256 с.
3. Дергачова В.В., Згуровський О. М., Манаєнко І.М. Міжнародні економічні відносини: практикум: Навчальний посібник. – К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. – 80 с.
4. Мазаракі А.А., Мельник Т.М., Кудирко Л.П. та ін. Міжнародні економічні відносини. Підручник. за заг. ред. А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 612 с.
5. Шкарлет С.М. Міжнародні економічні відносини та менеджмент в умовах посилення глобалізаційних процесів. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2017. 528 с.

Додаткова:

6. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Міжнародні економічні відносини. Підручник. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. – 432 с.
7. Голіков А. П., Довгаль О. А. Міжнародні економічні відносини. Підручник. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 464 с.
8. Задоя А.О. Міжнародна економіка. Підручник. – К.: ЦУЛ, 2012. 416 с.
9. Чернега О.Б. Міжнародна економічна діяльність України. Навчальний посібник. – Д. : ТОВ «Східний видавничий дім», 2013.– 600 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

10. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
12. Організація Об'єднаних Націй (ООН) - United Nations(UN) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>
13. Світова організація торгівлі (СОТ) - World Trade Organization (WTO)

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org/>
14. Міжнародна торговельна палата (МТП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iccwbo.org
15. Міжнародний валютний фонд (МВФ) - International Monetary Fund – IMF [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>
16. Світовий банк (World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>
17. Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org/ibrd
18. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) - World Intellectual Property Organization (WIPO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.org>
19. Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) – Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>
20. Всесвітній економічний форум (ВЕФ) - World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>
21. Європейський Союз (ЄС) – European Union (EU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eu.com>

Текст лекції

1. Поняття, основні чинники та форми прояву економічної глобалізації

Одним з ключових процесів розвитку світової економіки на межі XX–XXI століть є прогресуюча глобалізація, тобто якісно новий етап у розвитку інтернаціоналізації господарського життя.

За визначенням Організації об'єднаних націй (ООН) глобалізація – це спільний термін, який позначає складний комплекс транскордонних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами й ринками, який проявляється в поширенні потоків товарів, технологій і фінансових коштів, в неухильному зростанні й посиленні впливу міжнародних інститутів цивільного суспільства, в глобальній діяльності ТНК, в значному розширенні масштабів транскордонних комунікаційних й інформаційних обмінів, насамперед через мережу Інтернет, в транскордонному перенесенні хвороб і екологічних наслідків, а також у все більшій інтернаціоналізації певних типів злочинної діяльності.

Отже, якщо визначити глобалізацію світової економіки у більш загальному значенні, то її можна охарактеризувати як посилення взаємозалежності і взаємовпливу різних сфер і процесів світової економіки, яке виражається у поступовому перетворенні світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили і знання.

Глобалізація – це багаторівневе явище, яке впливає регіональну, національну економіку (макрорівень); товарні, фінансові й валютні ринки, ринки праці (мезорівень); окремі компанії (мікрорівень).

На макроекономічному рівні глобалізація проявляється в прагненні держав і інтеграційних об'єднань до економічної активності поза своїми кордонами за рахунок лібералізації торгівлі, ліквідації торговельних й інвестиційних перешкод, утворення зон вільної торгівлі і т. ін. Крім того процес глобалізації охоплює міждержавні узгодженні заходи з формування всесвітнього ринкового (економічного, правового, інформаційного, політичного) простору.

На мікроекономічному рівні глобалізація проявляється в поширенні діяльності компаній за кордони внутрішнього ринку. Більшість транснаціональних корпорацій (ТНК) вимушені діяти в глобальних масштабах: їх ринком стає будь-який район з високим рівнем споживання, вони повинні мати можливість задовольняти попит споживачів скрізь, незалежно від кордонів і національної належності. Стадії проектування, виробництва й збуту продукції розміщуються в різних країнах, що означає їх уніфікацію у світовому масштабі. Утворення й розвиток транснаціональних фірм дозволяє обійти багато перешкод (за рахунок використання трансфертних поставок, цін, сприятливих умов відтворення, кращого урахування ринкової ситуації, використання прибутку і т.д.). Враховуючи, що для ТНК зовнішньоекономічна діяльність в більшості випадків має більш важливе значення, ніж внутрішні операції, вони виступають основним суб'єктом процесів глобалізації.

Комісія ООН по ТНК виділила ряд ознак за якими у сучасних умовах слід розпізнавати ТНК.

До них відносяться:

- річний оборот (об'єм продаж) більше 1 млрд дол.;
- наявність філіалів не менш, ніж у 6 країнах;
- частка закордонних активів повинна складати 25-30% у загальній вартості всіх активів компанії;
- 1/3–1/5 всіх об'ємів обороту компанії повинна припадати на зовнішньоторгові операції, тобто реалізовуватися за межами країни резиденції.

ТНК виникають під впливом цілого комплексу факторів, а саме:

- інтернаціоналізації виробництва і капіталу на основі розвитку продуктивних сил;
- експансії капіталу за кордоном, створення власних відділень;
- стремління до отримання надприбутків;
- жорсткої конкуренції, що призводить до концентрації виробництва і капіталу у міжнародному масштабі;
- зниження значення геоекономічних кордонів.

Сучасні ТНК володіють рядом специфічних рис:

- вони є активними учасниками міжнародного розподілу праці і сприяють його розвитку;

- створюють міжнародні виробничі комплекси, отримуючи при цьому додаткові переваги;
- використовують глобальні виробничі сили та ресурси;
- працюють на масового споживача;
- рух їх капіталів здійснюється незалежно від процесів, що відбуваються в рамках країни базування;
- ТНК проникають у високотехнологічні, наукоємні галузі виробництва, котрі вимагають великих капіталовкладень і висококваліфікованого персоналу, при цьому проявляється тенденція до монополізації цих галузей.

Глобалізація виникла як процес, який якісно відрізняється від інтернаціоналізації тим що означає перехід до системи відкритого національного господарства у інтегроване світове господарство. Основними характерними признаками глобалізації є: розповсюдження торгівлі та її лібералізація; інтернаціоналізація обігу капіталу й знищення перешкод для його руху; зміни у фінансовій сфері; поширення діяльності ТНК; переважена орієнтація попиту на світовий ринок; виникнення міжнародній фінансових інститутів.

До основних чинників, що обумовлюють процес глобалізації відносять:

1. Виробничі, науково-технічні й технологічні чинники, які полягають у тому, що різко зростають масштаби виробництва. Здійснюється перехід до нового технологічного способу виробництва – до наукоємних технологій, швидке розповсюдження нових технологій, які ліквідують перешкоди на шляху руху товарів, послуг, капіталів.

2. Організаційні чинники означають виникнення міжнародних форм здійснення виробничо-господарчої діяльності (ТНК) – це організаційні форми, межі діяльності яких виходять за національні кордони, набувають міжнародного характеру, сприяючи формуванню єдиного ринкового простору. Неурядові організації почали виходити на багатонаціональний або світовий рівень. До організаційних чинників також належить перетворення ТНК і міжнародних організацій на основних дійових осіб глобальної економіки.

3. Економічні чинники виражаються насамперед у лібералізації торгівлі товарами та послугами, ринків капіталу та інших формах економічної лібералізації, які викликали обмеження політики протекціонізму, зробивши світову торгівлю вільнішою. Слід зазначити, що в світі набуває великих розмірів концентрація і централізація капіталу, відбувається зростання похідних фінансово-економічних інструментів, різке скорочення часу здійснення валютних угод. Міжнародні економічні організації впровадили єдині критерії макроекономічної політики, уніфіковані вимоги до податкової, регіональної, аграрної, антимонopolьної політики, до політики в області зайнятості та ін. До економічних чинників глобалізації відноситься також посилення тенденції до уніфікації й стандартизації. Частіше використовуються єдині для усіх країн стандарти на технологію, екологію, діяльність фінансових організацій, бухгалтерську й статистичну звітність. Стандарти поширюються на освіту й культуру.

4. Інформаційні чинники процесу глобалізації включають радикальну зміну засобів ділового спілкування, обміну виробничою, науково-технічною, економічною, фінансовою інформацією. Виникають і розвиваються принципово нові системи отримання, передачі й обробки інформації. Це дозволило створити глобальні мережі, які об'єднують фінансові й товарні ринки, включи ринки ноу-хау й професіональних послуг. Формування систем, які дозволяють з одного центру управляти розташованим в різних країнах виробництвом, зробили можливим оперативне, своєчасне й ефективне рішення виробничих, науково-технічних, комерційних задач. Комп'ютеризація, системи електронних рахунків і пластикових карток, супутниковий і оптико-волоконний зв'язок дозволяють практично миттєво переміщувати фінансову інформацію, укласти угоди, переводити кошти з одних рахунків на інші незалежно від відстані й державних кордонів.

5. Політичні чинники включають послаблення жорсткості державних кордонів, полегшення свободи руху громадян, товарів та послуг, капіталів.

6. Соціальні й культурні чинники глобалізації означають послаблення ролі традицій й звичок, соціальних зв'язків й звичаїв, подолання національної обмеженості, що підвищує мобільність людей в територіальному, духовному й психологічному аспектах, сприяє міжнародній міграції. Виникли тенденції формування глобалізованих «однорідних» засобів масової інформації, мистецтва, культури, подолання кордонів в освіті завдяки розвитку дистанційної освіти.

2. Соціально-економічні ефекти глобалізації

Деякі дослідники розглядають глобалізацію як благо – ключ до майбутнього розвитку світової економіки, як неминучий та необоротний процес. Інші ж розцінюють глобалізацію як процес, який шкодить світовому розвитку, збільшує ступінь нерівності серед різних країн, погрожує зайнятості й рівню життя й перешкоджає соціальному прогресу. Ці абсолютно різні підходи до оцінки процесів глобалізації у світі свідчать, що як і будь-який інший процес, глобалізація має негативні та позитивні наслідки.

До позитивних можна віднести наступні:

- міжнародна конкуренція як фактор зростання обсягів виробництва;
- економія на масштабах виробництва як чинник економічного зростання;
- переваги від міжнародної торгівлі;
- раціоналізація глобального виробництва й розповсюдження передової технології.

Як уже зазначалося глобалізація несе із собою не тільки переваги, а й негативні наслідки, які в загальні можна розподілити на наступні:

- несправедливе розподілення благ від глобалізації;
- є загроза поляризації доходів багатих та бідних країн;

- високий рівень взаємозалежності національних економік призводить до того, що локальні економічні коливання чи кризи мають глобальні наслідки;
- політичні проблеми, які стосуються розподілу контролю над світовою економікою. За незаперечних переваг слід урахувати неоднозначність, різноспрямованість впливу глобалізації на розвиток різних груп країн та галузей виробництва:

1. В процесі структурних трансформацій, що поступово поширюються на світовий економічний простір, перевагу отримують галузі обробної промисловості та сфери послуг. Сюди ж здійснюється перелив капіталу та кваліфікованої робочої сили. Водночас інші галузі відчують гострий дефіцит факторів виробництва, посилюється їхній депресивний стан.

2. Іншим наслідком глобальних структурних змін стає процес деіндустріалізації, що почався ще в 70-і роки ХХ ст. під впливом світової енергетичної кризи («голландська хвороба»). Сьогодні позитивним її проявом можна вважати розвиток сервісної економіки, ноосферизацію виробництва, поступовий перехід до нової економіки, що знайшло своє відображення в зміні структури міжнародних торгових потоків, в зростанні питомої ваги наукоємних товарів і зростанні ролі інтелектуального капіталу як одного з основних факторів конкурентоспроможності економіки. Негативний аспект – в загрозі повернення до застарілих, традиційних, архаїчних структур господарства в ряді країн, що розвиваються та в перехідних економіках внаслідок їхньої неконкурентоспроможності та слабкості власної ресурсної бази економічного розвитку.

3. Головне завдання країн з так званими виникаючими ринками полягає у мінімізації вразливості щодо зовнішніх шоків, а також залежності від іноземних інвесторів, що спрямовують сюди великі потоки капіталів. Найбільшу загрозу глобалізація ринків становить для багатьох країн, що розвиваються, бо саме вони відчують гостру нестачу людського капіталу, інституцій, господарської інфраструктури, економічних рішень, необхідних для реалізації наявних можливостей.

4. Промислово розвинуті країни отримують найвідчутніші дивіденди від глобалізації. Шляхом торгівлі, інвестицій, доступу до зовнішніх джерел ресурсів глобалізація полегшує заміну низькокваліфікованої робочої сили. Питома вага такої робочої сили в загальних витратах зростає за рахунок скорочення торговельних витрат, страхування рівня зарплати і доходів. Тим самим скорочується податкова база і водночас зростає попит на соціальні гарантії при падінні можливостей щодо їх забезпечення.

Таким чином, глобалізація економічного розвитку є однією з головних ознак сучасної цивілізації. Вона охоплює практично всі фактори та умови виробництва, всі його галузі та територіальні утворення. Нині всі країни світу, хоч і різною мірою, причетні до процесу глобалізації. Найбільший ефект від нього отримують розвинуті країни світу, центр, чи ядро, світової економіки. Небачені досить масштаби економічних потоків, які несе з собою глобалізація можна порівняти з величезною силою природними явищами і катаклізмами. У такій ситуації економічно слабші країни є надзвичайно вразливими і часто

беззахисними перед дією глобальних економічних, фінансових, технологічних та інших чинників. Усе це вимагає створення національних і міжнародних механізмів, які б пом'якшували негативний вплив глобалізації на національний і світовий економічний розвиток.

3. Сутність та моделі економічного розвитку країн

Економічний розвиток розглядають, як одну із фаз економічної еволюції, що збігається із стадією прогресу.

Економічний розвиток виступає рушійною силою прогресу, його важливою матеріальною основою. Такий розвиток слід розуміти як багатовимірний процес, що включає глибоку модернізацію та переорієнтацію всієї економічної і соціальної системи.

Він передбачає поряд із зростанням доходів і виробництва здійснення радикальних змін в інституціональній, соціальній та адміністративній структурах. Це здатність економіки, що тривалий час перебувала у стані відносної статичної рівноваги, створювати імпульси і підтримувати сталі річні темпи приросту ВВП на рівні від 5 – 7% і більше.

Економічний розвиток означає також, що в новому періоді виробляються нові товари і послуги, а також використовуються нові технології й нові соціальні інститути порівняно з минулими періодами. В сучасних умовах розвиток набуває глобальних рис, виходячи за межі окремих країн і регіонів, що потребує певної модифікації міжнародної соціально-економічної системи.

Не слід плутати поняття економічного розвитку з економічним зростанням. Адже економічне зростання – це просте збільшення реального ВВП країни, що виражає значно вужче коло зв'язків і відносин, ніж економічний розвиток, економічне зростання є органічною складовою частиною економічного розвитку. Можна сказати, що економічне зростання – це кількісний економічний розвиток, а економічний розвиток – якісне економічне зростання. Але повноцінний економічний розвиток практично не можливий без економічного зростання.

Економічне зростання є оборотним процесом, тобто після нього рано чи пізно настає спад. Про оборотність економічного розвитку не можна так однозначно стверджувати, бо технічний прогрес, поява нових економічних форм свідчать про настання якісних змін у господарському розвитку при кількісних витратах у виробництві товарів та послуг. Це особливо характерно для сучасних перехідних економік.

Таким чином, розвиток слід розуміти як багатоплановий процес, що веде до радикальних змін у соціальних структурах, поведінці людей, суспільних інститутах, а також до прискорення економічного зростання, скорочення нерівності і ліквідації безробіття.

Головними цілями (цінностями) розвитку є:

1. Збільшення пропозиції і доступності таких необхідних для підтримання життя товарів і послуг, як продовольство, житло, охорона здоров'я і безпека.

2. Підвищення рівня життя, яке включає поряд із зростанням доходів збільшення кількості робочих місць, якісна освіта, більша увага культурним і гуманітарним цінностям. Такий комбінований підхід сприяє зростанню матеріального благополуччя, особистої і національної самосвідомості.

3. Надання індивіду і суспільству в цілому більших можливостей вибору в економіці і соціальній сфері, з тим щоб послабити її підкорення і залежність від інших людей і країн, захистити від страждань.

Дискусійним залишається питання про показники рівня розвитку. Проте показником рівня розвитку може бути лише якісний показник, який відображає, наскільки економіка виконує свої функції, головною з яких є задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб населення, створення умов для розширеного відтворення і розвитку людини. Кількісні показники дають уяву про рівень розвитку економіки лише наближено.

Крім показників рівня розвитку, можна відмітити також індикатори розвитку, тобто показники, які вказують, чи відбувається розвиток: ВВП, ВВП, дохід на душу населення, рівень безробіття, тощо. Їх плавна зміна свідчить про те, що економіка знаходиться в еволюційній фазі, стрибкоподібна – в точці біфуркацій.

В сучасній науці виділяють кілька головних моделей економічного розвитку, які тісно пов'язані з господарським зростанням:

- модель лінійних стадій розвитку;
- теорія структурних трансформацій;
- теорія зовнішньої залежності;
- неокласична модель вільного ринку;
- теорія ендегенного зростання;
- модель сталого розвитку.

В 1950 – на початку 1960-х рр. багато теоретиків розглядали процес розвитку як серію послідовних стадій економічного зростання, через які повинна пройти будь-яка країна. Відповідно до цієї теорії країнам, що розвиваються для того, щоб повторити історичну еволюцію більш розвинутих країн, необхідно було досягнути лише оптимальних рівнів і комбінації інвестицій, заощаджень та іноземної допомоги. В даному випадку розвиток розглядався як синонім високих загальних темпів економічного зростання.

У 70-х рр.. лінійні стадії зростання поступилися двом конкуруючим напрямкам економічної (і ідеологічної) думки.

Ядром першого напрямку був аналіз структурних змін: сучасні економічна теорія і статистика використовувалися для побудови картини структурної еволюції, через яку повинна пройти «типова» країна, що розвивається. Перш ніж в ній почнеться само підтримуюче зростання.

Другий напрямок – теорія зовнішньої залежності – був більш радикальним. Ця теорія розглядала феномен слаборозвиненості з точки зору співвідношення сили всередині країни та на міжнародній арені, структурних та інституційних диспропорцій в економіці, переважання дуальних господарств та дуальних суспільств як у окремих країнах, так і у світі.

Теоретики залежності намагалися підкреслити зовнішні і внутрішні інституційні перепони для економічного розвитку. Підкреслювалась також необхідність нового політичного курсу по боротьбі з бідністю, створенню робочих місць, скороченню нерівності в доходах. Передбачалося, що цих та інших цілей, які забезпечують рівноправність у суспільстві, можна досягнути в процесі зростання економіки, проте власне економічному зростанню тут не надавався такий абсолютний пріоритет, як у моделях лінійних стадій або структурних зрушень.

У 80-х рр. переважав четвертий підхід – неокласична контрреволюція в економічній думці, в якій основний акцент робився на позитивній ролі вільних ринків, відкритість економіки і приватизацію неефективних збиткових державних підприємств. На відміну від теорії залежності проблеми розвитку не пов'язувалися з експлуаторською сутністю певних внутрішніх або зовнішніх сил. Причиною невдач вважалося надто велике державне втручання в економіку.

Недоліки неокласичного аналізу у поясненні причини довготермінового економічного зростання призвела до розчарування у традиційних теоріях, що на початку 1990-х рр.. викликало появу п'ятого основного підходу у теоріях розвитку – концепції ендогенного зростання (нової теорії зростання).

Головна особливість моделі ендогенного зростання полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку, які у своїй сукупності здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення цілісних національно-державних економічних систем. Вона не має нічого спільного з концепцією «опори на власні сили», але передбачає залучення в господарський оборот внутрішній ресурсів і потенцій, що здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані. Важлива роль при цьому відводиться активній економічній політиці, яка покликана сприяти максимальному залученню всіх наявних у країні ресурсів і механізмів задля формування власної національної економічної системи та її кількісного і якісного вдосконалення. Зовні модель ендогенного зростання схожа на неокласичні, але відрізняється від останніх вихідними положеннями та узагальненнями і висновками.

Зокрема, в них не визначається неокласичний постулат про спадну граничну продуктивність, акцентується увага на можливостях отримання ефекту масштабу в межах будь-якої економічної системи, модифікується значення технічного прогресу, враховується вплив зовнішніх чинників на рентабельність капіталовкладень в умовах посилення транснаціоналізації та глобалізації економічного розвитку.